УДК 811.512.145

Ф.С. Баязитова

ХАЛЫК ТРАДИЦИЯЛӘРЕНДӘ БОРЫНГЫ ТӨРКИ ҺӘМ ЭТНОКОНФЕССИОНАЛЬ ЛЕКСИКА

Лексический, этнографический и фольклорно-диалектный (этнолингвистический) материал собран нами во время многочисленных экспедиций в районах Татарстана и за её пределами. Татарстан находится на стыке различных культур и народов, здесь сходятся Восток и Запад, взаимодействуют тюркские, угро-финские и славянские народы, мирно сосуществуют исламская и христианская религия, т. е. здесь переплетены истории и культуры разных народов и конфессий. Этнолингвистический подход к изучению духовной культуры на фоне диалектного языка татарского народа значительно расширяет возможности реконструкции архаических корней и интерпретации накопленных материалов.

Ключевые слова: родной язык, диалектная лексика, духовная культура, древние традиции, конфессии, праздники, ислам, православие, крещеные татары

The lexical, ethnographic and folklore-dialect (ethnolinguistic) material was collected by us during numerous expeditions in the regions of Tatarstan and beyond. Tatarstan is at the crossroads of various cultures and peoples, East and West converge here, Turkic, Ugro-Finnish and Slavic peoples interact, Islamic and Christian religions coexist peacefully, i.e. here the stories and cultures of different peoples and faiths are intertwined. The ethnolinguistic approach to the study of spiritual culture against the background of the dialectic language of the Tatar people significantly expands the possibilities of reconstruction of archaic roots and interpretation of accumulated materials.

Keywords: native language, dialect vocabulary, spiritual culture, ancient traditions, faiths, holidays, Islam, Orthodoxy, baptized Tatars.

Безгә ата-бабаларыбыздан изге мирас булып туган тел һәм горефгадәт, йолалар калган.

Тел – халык культурасының, аның психологиясенең һәм философиясенең көзгесе. Күп очракларда ул халык тарихын, аның рухын өйрәнүдә бердәнбер чыганак булып кала.

Халык традицияләрен саклау һәм үстерү, культура казанышларының уртаклыгын булдыру, халыкларның дуслыгын ныгыту хәзерге заманның иң приоритетлы бурычы итеп куела. Галимнәр фикеренчә, халык традицияләренең байлыгы – аларның, бер төрле генә булмыйча, җирле үзенчәлекләре, вариантлары да булуда. Бу очракта исә объектив һәм җентекләп тупланган материаллар гына фәнни яктан таяныч була ала. Шуның өчен, татар халкы яшәгән барлык төбәкләргә экспедицияләргә чыгып язып алынган этнолингвистик, лингвофольклористик материаллар тарихи яктан гаять әһәмиятле рухи мирас, халык педагогикасының бүгенге көнгә килеп җиткән казанышлары дип кабул ителә.

Һәр халыкның да рухи культурасында туган тел төп урынны алып тора. Халыкның туган теле, үз ана теле сакланган очракта гына, милли йөзе, гореф-гадәтләр, йолалар саклана. Татарстанда һәм аннан читтә яшәүче татарларның телендә, сөйләшендә диалекталь, ягъни җирле үзенчәлекләр булган кебек, рухи культура, гореф-гадәтләр, йолалар, бәйрәмнәр дә җирле үзенчәлекләр белән баетыла.

Билгеле булганча, халык телендә, нигездә диалекталь характерда булган культура терминологиясе яшәп килә. Традицион йолалар лексикасы сүзлек составының бик борынгыдан, гасырлар тирәнлегеннән килгән бер катламын тәшкил итә. Йола терминологиясе, йолаларга караган лексика, бер яктан, тел хәзинәсе булса, икенче яктан, халыкның рухи көзгесе, борынгылыкның бүгенге көннәргә килеп җиткән тамырлары дип әйтергә мөмкин.

Халык йолаларын һәм йола терминологиясен этнолингвистик метод белән, ягъни тел, фольклор һәм этнография ягыннан өйрәнү фәндә иң уңайлы һәм нигезле метод дип санала. Аны традицион культура диалектологиясе дип атаулар да күзәтелә [Толстой, Толстая, 1978; Толстой, 1983; Толстой, 1995].

Традицион культура диалектологиясе ышанычлы материалларга нигезләнергә тиеш. Тикшерүнең үзәгендә халык теле, халык хәтере төп таяныч итеп алына. Чөнки традицион йолаларның күпчелеге инде йола буларак үтәлмиләр, бигрәк тә авыллардагы колхозлашу, күмәкләшү елларында аларның зур өлеше инде кулланыштан төшеп калган. Ләкин халык телендә, өлкән буын кешеләренең телендә алар әле сакланып киләләр.

Аерым төбәкләрдә, авылларда сакланып калган бик кызыклы җирле сөйләшләр безгә татар халкының үзенә хас булган эчке тарихын, кабатланмас тормыш чынбарлыгын, гасырлар тирәнлегеннән дәвам иткән борынгы сүзләрне һәм көнкүреш үзенчәлекләре белән бәйле булган йолаларны китереп җиткергәннәр.

Соңгы елларда – башка төбәкләрдә яшәүче татарларның рухи культура һәм тел байлыгы саеккан дип саналган чорда да әле өлкән буыннардан бик күп җәүһәрләрне язып алырга мөмкин икәнлеге безне бик шатландыра. Борынгыдан килгән традицион йолаларыбыз да инде онытыла, юкка чыга бара дип әйтсәк тә, халкыбызның телендә, хәтерендә буыннан-буынга тапшырылып килгән рухи байлыгыбыз саклана икән. Ләкин ул хәзинәләрнең күпчелек өлешен без бары тик халыкның үзеннән өйрәнеп, тел осталарын һәм йола белгечләрен сөйләтеп кенә белә алабыз. Менә шул максат белән, диалектологик экспедицияләрдә, кулга диктофон тотып, Татарстанда гына түгел, ә бик ерак араларга сибелеп утырган татар халкының төрле төбәкләрендә, авылларында йөреп, этнолингвистик материаллар туплау насыйп булды.

Табышлар, уңышлар көтелмәгән дәрәҗәдә кызыклы, җирле сөйләшләребез халык йолаларына караган лексикага, тел һәм фольклор үрнәкләренә гаҗәп бай, бизәкле булып чыкты. Бигрәк тә авылларда

бер төркем өлкән кешеләрне бергә җыеп утыртып, алардан сөйләтеп язып алынган материаллар тулы һәм тел ягыннан да кыйммәтле дип әйтергә мөмкин. Чөнки өлкән кешеләр бер-берсен канатландырып, дәртләндереп, берсе оныткнны икенчесе искә төшереп сөйләделәр.

Менә шулай итеп, махсус методика һәм программа белән бөртекләп, җентекләп тупланган материаллар халкыбызның этник культурасын, традицион йолаларны тел байлыгы белән бергә билгеле дәрәҗәдә этнолингвистик яктан реконструкцияләргә, ягъни яңадан торгызып күз алдына китерергә мөмкинлек бирә.

Себер, әстерхан, урта урал, мишәр диалекты, керәшен, нократ, касыйм һ. б. сөйләшләрдәге рифмалашкан теләк-әйтемнәр, ритуал-диалог формасындагы сөйләшүләр, йолалар белән бәйле булган һәртөрле ырымнар һәм ырым сүзләре – гомумән, фольклорның кече жанрларына кертеп карала торган тел һәм рухи байлык йола канвасының эчендә, йолалар һәм тел фактлары, атамалар белән бербөтен итеп өйрәнелә һәм системага салына.

Мәсәлән, себер диалектларыннан язып алынган мисалларда бик борынгыдан калган йола – киленне ут белән ырымлап кертүне чагылдырган сүзләр, йола хәрәкәте һәм йола предметлары – барысы да катнаша:

– Ҡус (ут) булған, мондай торон (кисәү), аның аша сикереп цыға торған.

Ҡайсы кеше цаҡма цаҡтырып (чакма чактырып) торған:

«Цаҡма цаҡтым, ут йаҡтым,
Көн күрмәгән көн күрсен», –

тип таҡмаҡлый торған.

– Килен килсә, айаг асҡа торомбаш (утлы кисәү) салып, аша атлаталар:

«Йел-ҡус килмәсен күцеп, пәриләр, ченләр килмәсен».
– Киленне йилбәйләр (җилпиләр):

Шайтанын ҡацырғалы йилбәйләр киленне, йаулыҡ белән йилбәйләр.

«Шайтаның касцын.
Йирең-сушың киң», –

тип йилбәйләр.

«Берле булың,
Ботаҡлы булың,
Малайлар булсын».

– Уллы-қыслы кешеләр йелбеп кергезәйләр, ырымлап йелбегәннәр. Йәтим-йалғыс кешеләргә йилбитмәгәннәр:

«Ташлай батсын,
Ҡомлай сеңсен,

Көнен күрсен,
Утын йаҫсын», –

дигәннәр.

Киленне ут белән ырымлап кертү әстерхан сөйләшендә *очыклау, ошыклау* дип атала.

Шулай итеп, фәнни әйләнешкә өр-яңа, бай этнолингвистик материаллар кертелә һәм алар тел, фольклор һәм этнография тармакларының барысына да таяныч һәм ышанычлы мәгълүмат чыганагы булып хезмәт итәчәкләр дип әйтә алабыз. Чөнки әлеге мәгълүматларның таралыш географиясе, язып алынган урыны, кайсы сөйләштән икәнлеге, авыллар һәм информаторлар исемнәре дә күрсәтелеп, фәнни төгәллек саклау да күз алдында тотыла.

Борынгыдан бүгенге көннәргәчә килеп җиткән йолаларны фәндә традицион йолалар дип атыйлар. Традицион йолаларны, гадәттә, икегә бүлеп карыйлар: гаилә-көнкүреш йолалары һәм календарь йолалар, ягъни елның төрле фасыллары белән бәйле йолалар.

Гаилә йолаларын туй, бала туу, мәет күмү һәм искә алу йолаларына бүлеп карау кабул ителгән. Гаилә йолалары арасында иң катлаулысы – туй йолалары. Туй йолалары дигәндә, без бер туй мәҗлесен генә түгел, ә берсен берсе алыштырып килә торган тулаем бер катлаулы циклны күз алдында тотабыз. Коллективлашу чорларында туй йоласының бик күп чылбырлары өзелгән, юкка чыккан. Шулай да, тормыш күрсәткәнчә, халык йолалары алар бик яшәүчән, традицион йолаларның да бик борынгы һәм матур үрнәкләре төрле төбәкләрдә аерым чылбырлар булып сакланып киләләр, кабат торгызуны, яңартып җибәрүне, игътибарны көтеп яталар.

Халкыбыз өйләнешү, гаилә коруга үтә җаваплы караган, аның ил каршында, җәмгыять каршында үтәлергә тиешле гадәт һәм әхлак нормалары, йолалары калыплашкан. Йолалар белән бергә, аларга караган бик күп сүз-атамалар, гыйбарәләр үзара бергә үрелеп яши, шулай ук туй йолаларының һәр этабында кара-каршы сөйләшү, җырлашу, үткен, зирәк сүзләр уйнату бу йолаларның бизәге булып тора һәм аның аерылмас бер өлешен тәшкил итә.

Җирле сөйләшләрдән җыйналган этнолингвистик материаллар тематик яктан берләштерелеп системага салына. Мәсәлән, кыз ярәшү йолалары: *димче, йаучы//саучы, башкода; кыз димләү, йәрәшү, аклашу, сөлге бирү; никах, кәбен; кийәү килү, кийәүләп йөрү;* килен төшерү: *туй ашлары, туй көймәсе, ырымнар;* туйда катнашучылар: *туй башлыгы, аргыш, арчи, кыз җиңгәсе, нүгәр, кийәү нүгәр, кыз нүгәре, сандык сакчы, кийәү сакчы, җыйын агасы, так агасы* һ. б.; туй ашлары: *саwым, кода ашы, кода күчтәнәче, оликмәк, туй чәкчәге* һ. б.; туй киемнәре: *баш бәйләү, баш сару, тастар сару, кәбен кийем, бит ачу, бөркәнчек ачу* һ. б.; туйдан соңгы йолалар: *түркен, паклун, тел йәшерү, кмау, кан' тоту* һ. б.

Халык йолаларына караган лексиканы рухи культура яссылыгында өйрәнү гаять зур тел байлыгын өскә чыгарырга мөмкинлек бирә.

Мәсәлән, җирле сөйләшләрдән туй мәҗлесе атамаларына караган туксанга якын сүзтезмә язып алынды: *алыр туй, билге туй, бирнә туйы, биткүрем туй, булышлы туй, йараш туй, кайтармыш туй, калын туй, каршы туй, пәти* (фатиха) *туй, так туй, туй келәве, туй корбаны, туй котлок* һ. б.

Халык йолаларында башка төрки халыклар белән уртаклыклар күп һәм алар тарихның бик тирән катламнарына барып тоташа. Мәсәлән, берничә мисал: *кыз кичә* (мишәр диалектында) – туй алдыннан кыз өендә үткәрелә торган мәҗлес, анда кызлар гына була. Кумык телендә *кызлар ичеси* – шул ук мәгънәдә, *тел йәшерү* (урта диалект) – яшь киленнең кайнатасы һәм иренең өлкән ир туганнары белән сөйләшмәү йоласы. Комык телендә *тил туту* – шул ук мәгънәдә һ. б.

Билгеле булганча, традицион туй йолалары ике якның сөйләшү-килешүе, туйга хәзерлек чаралары күрүдән башланып китә. Татар сөйләшләрендә ике гаиләнең килешүе, сүз беркетү, вәгъдәләшү, вәгъдә бүләкләре бирешү бик күп сүзләр һәм сүзтезмәләр белән белдерелә: *аклашу, ак апкайту, ак алыштыру, ак чыгару* һ. б. Аклашу сүзе әдәби әсәрләрдә дә кулланылган: *Нигъмәтҗанның өйләнер заманнары, ишан кызын аклашып торабыз* (Н. Исәнбәт). Әлеге сүзләр күбрәк казан арты, минзәлә, керәшен сөйләшләре өчен хас. Татар теленең башка сөйләшләрендә: *тастар алу, тастар алырга килү* (ләмбрә). *Тастар* – мишәр диалекты сөйләшләрендә кулдан сугып һәм чигеп эшләнгән, кияүгә чыккан хатын-кызлар башларына бәйли торган сөлгесыман ак тукыма. Шундый ук баш киеме *сурпан* – чувашларда да туй алдыннан кияү ягына вәгъдә бүләге итеп бирелә торган булган. Кыргыз, нугай телендә: *тастарлы* – кияүгә чыккан хатын-кыз.

Бала туу, кешене соңгы юлга озату йолалары лексикасы да этнолингвистик яктан реконструкцияләнеп, рухи культура яссылыгында барлап чыгып системага салынды.

Ел фасылларына караган йолалар һәм бәйрәмнәрнең тарихы бик ерактан килә. Ул йолалар буыннар арасында дәвамлылык, бер-берсеннән өйрәнү, үрнәк алу, бердәм рухи халәт тудыруга хезмәт итәләр. Ел фасыллары белән бәйле булган йолалар табигать, ел тәүлегенең үзгәрешенә бәйле рәвештә яшәп киләләр. Игенчелек, терлекчелек белән шөгыльләнгән авыл кешеләренең күмәк уздырыла торган бәйрәмнәре һәм йолалары да кояш нурларына һәм көн җылынуга, үләннәр һәм агачлар яшәрүгә, табигатьнең яңаруына шатлану булып башланып киткәннәр. Кеше һәрвакыт бәйрәмнәрне, рухи бәйләнешне, уртаклыкны кирәксенгән. Татар халкының традицион бәйрәмнәре һәм йолалары Идел буенда яшәгән башка милләт халыклары – башкорт, чуваш, мари, удмуртлар, шулай ук көнчыгыш славяннар белән дә зур уртаклык күрсәтә.

Фәнни әдәбиятта ел дәвамында башкарыла торган йолалар һәм бәйрәмнәрне, үтәлү вакытлары буенча, кышкы, язгы, җәйге һәм көзге сезоннарга бүлеп өйрәнү кабул ителгән. Кайчагында аларны

язгы-җәйге, көзге-кышкы йолалар дип берләштерәләр [Календарные..., 1973; 1977; 1978; 1983; Соколова, 1979; Виноградова, 2001].

Күренекле этнограф Р.К. Уразманова календарь йолаларны һәм бәйрәмнәрне ике бүлектә карый: язгы-җәйге һәм көзге-кышкы [Уразманова, 2001]. Ләкин халыкта авыл тормышына бәйле рәвештә ел дәвамында башкарыла торган хуҗалык эшләрен *урак өсте, сабан өсте, болын өсте, печән өсте* дип атау кабул ителгән. Хәтта ял итү, күңел ачу вакытларын да *уйын өсте, нардуган өсте* дип әйткәннәр.

Борынгыдан килгән (традицион) йолалар һәрвакыт төрле ырымнар, серле тылсымлы теләкләр, такмаклар яки җырлар белән үрелеп бара һәм алар шул йоланың аерылмас бер өлеше, аның бизәге булып та тора [Соколова, 1982: 11–25]. Аларда халыкның әүвәлге заманнардан килгән ышанулары һәм күзаллавы чагыла.

Җирле сөйләшләрдә ел фасылларына караган йолалар лексикасы да гаҗәп бай һәм кызыклы. Мәсәлән, язгы-җәйге йолалардан *әмәл* – себер диалекты, *әмил* – әстерхан сөйләше. Бу сүзләр фарсы телендәге *хәмәл* – март ае дигән сүзгә туры килә, нәүрүз бәйрәме кебек үк үткәрелә. Йола лексикасы: *әмил ботка, әмәл-тукац, әмәл котлок* һ. б. Язгы чәчү, сабан йолалары: *сабан туйы, сабан чабучы, сабан келәме, сабан корбаны, сабан туйы йомыркасы, чәчү йомыркасы, ҫызыл йомырка бәйрәме, чәчәк бәйрәме, такыйа бәйрәме, йафрак бәйрәме, йаңгыр сорау, кыр келәwе, шыйлык, чук* һ. б. караган истәлек сөйләмнәр йола сүзләре, атамалары белән бергә җирле сөйләш үзенчәлекләрен саклаган хәлдә төркемләп биреләләр.

Башка бик күп халыклардагы кебек, татарларда да кышның яңа ел көннәре төрле тылсымлы йолалар, күрәзәлек итү уеннары белән билгеле, бигрәк тә мишәр диалекты, керәшен, касыйм һәм нократ сөйләшләрендә борынгы ышанулар белән нык үрелеп бара торган нардуган, яңа ел йолаларына караган лексика күп күзәтелә: *бабай булып йөрү, бабайчы wаҗыты, айу булып йөрү, айу чикмәненә чыгу, истәргәнгә чыгу, тынга чыгу, нардван, нардыван, нардуган, нардуган такмагы, нардуган өе, нардуган башы, нардуганчы; раштау, рошпо, раштуа* һ. б.

Җирле үзенчәлекләр шул төбәктә яшәүче халыкның җанына якын, кадерле һәм изге була. Шулар арасында дини бәйрәмнәр, йолалар һәм йолаларга караган текстлар, сүзләр, сүзтезмәләр, рифмалашкан дини теләкләр, багышлаулар да зур урын алып торалар. Бу табигый, чөнки дини йолалар, бәйрәмнәр халыкның иң борынгы ышанулары, мифология һәм тормыш-көнкүреш, тел-сөйләм үзенчәлекләре белән бергә үрелеп барган.

Ислам динен тотучыларның дини бәйрәмнәре шактый күп. Аларның атамалары төрлечә: *бәйрәм, гайет,* ә кайберләре *кичә, кич, көн* дип йөртелә. Кеше һәрвакыт бәйрәмнәрне, рухи бәйләнешне һәм уртаклыкны кирәксенгән. Шунысы да игътибарга лаек, төп мөселман бәйрәмнәрен татарлар *«гайет»* (< гарәп телендә *гайд*)

дип, ә борынгыдан килгән халык бәйрәмнәрен шулай *бәйрәм* дип (*нәүрүз бәйрәме, әмәл бәйрәме* һ. б.), яки *туй* дип (*карга туй, сабан туй, сука туй* һ. б.) атаганнар. *Бәйрәм* сүзе Идел буендагы күрше халыкларда да кулланыла: чув. *пейрам* – бәйрәм, мар. *ага байрам* – яз бәйрәме һ. б.

Әйтергә кирәк, аерым фәнни хезмәтләрдә, сүзлекләрдә байтак мәгълүматлар булса да, халык бәйрәмнәренә караган йола терминологиясе, йола сүзләре беркем тарафыннан да махсус тупланмаган, системага салынмаган. Ә аларны өйрәнү, барлау фәнни яктан да, практик яктан да әһәмиятле, чөнки йола терминологиясе ул, бер яктан, тел хәзинәсе булса, икенче яктан, аны халыкның рухи көзгесе, борынгылыкның бүгенге көннәргә килеп җиткән тамырлары, дип әйтергә була. Бәйрәмнәр, йолалар, традицияләргә караган сүзләр гасырлар тирәнлегеннән безнең көннәргәчә килеп җиткәннәр. Шуның өчен аларда татар теленең борынгы төрки тел белән уртаклыклары, һәртөрле ышанулар, ырымнар, дини йолалар, төрле конфессиягә караган үзенчәлекләр бергә үрелеп бара.

Хәзерге вакытта, дин ирегә кайтарылганлыктан, дини бәйрәм көннәрендә мәчетләрдә вәгазьләр сөйләнә, хөтбәләр укыла. *Вәгазь* (< гар.) үгетләп, димләп, өндәп сөйләнгән сүз (увещевание, проповедь). *Хөтбә* (< гар.) нотык, сөйләнгән сүз, вәгазь (речь, проповедь). Барлык ислам илләрендә *хөтбә* (проповедь) гарәп телендә укылган, Идел буе халыкларында да гасырлар буе шулай барган. XX гасыр башында кайбер прогрессив карашлы дин эшлеклеләре хөтбәне халык аңламаган телдә укуның файдасы юк дигән фикерләр белән чыгалар. Г. Баруди үзенең «Әд-дин вә әл-әдәп» дигән журналында хөтбәне туган телдә укырга өнди, чөнки халыкка мөселман диненең эчтәлеге, әдәп-әхлак мәсьәләләре аңлаешлы булырга тиеш дип яза: «В большинстве случаев татары-мусульмане старались мольбу произносить на малопонятном им арабском языке. Татарские просветители на страницах периодической печати призывали население обращаться с мольбой к Аллаху на родном языке, пытаясь объяснить, что мольба на понятном языке намного искреннее и понятнее, чем заученные формулы» [Мухаметшина, 2014, с. 110, 247].

Билгеле булганча, татар халкы төрле этнографик төркемнәрдән тора: казан татарлары, мишәрләр, нократ, касыйм, әстерхан, пермь, керәшен татарлары һ. б. Аларның күпчелеге Татарстаннан читтә, башка халыклар чолганышында яши. Керәшеннәр – христиан динендәге татарлар. Керәшен сүзе рус телендәге крещен, крещеный дигән сүздән, татар теленең авазлар яңгырашына җайлаштырып, үзгәртелеп кабул ителгән. Керәшеннәрдә христиан диненә караган бәйрәмнәр: *Раштуа* (рус. Рождество), *кершән* (рус. Крещение), *олы көн* (Пасха), *җафрак бәйрәме* (Троица), *питрау* (Петров день) һ. б. йолалар сакланган. Ләкин этнокультурага караган, дин кергәнче булган борынгы катлам, тел-сөйләш үзенчәлекләре барлык татар халкы өчен дә уртак. Бер милләт эчендә ике конфессиягә караган татарларны туган

тел һәм рухи культура, тормыш-көнкүреш янәшәлекләре берләштерә [Баязитова, 1986, б. 248].

Тикшерүче галимнәр күрсәткәнчә, христиан диненә караган бәйрәмнәр нигездә ел фасылларына, календарь йолаларга карый һәм барлык Евразия халыкларының да җир эшкәртү, игенчелек йолаларына барып тоташа [Пропп, 1963].

Билгеле булганча, борынгыдан килгән халык йолаларының, ягъни традицион культурага караган йолаларның өч төрле коды (ачкычы) булган, алар өч яклап башкарылганнар [Толстой, 1995, с. 23].

Беренчесе – нинди дә булса хәрәкәт белән (русча действенный).

Икенчесе – нинди дә булса әйбер белән (предметный).

Өченчесе – нинди дә булса сүзләр, теләкләр белән (вербальный).

Күп очракта йола башкарганда әйтелә торган сүзләр онытылган була, яки аларны бары тик өлкән кешеләр авырлык белән генә хәтерлиләр, әйтеп күрсәтәләр. Мин үзем, филолог буларак, йолаларның менә шушы өченче өлешенә дә мөмкин кадәр зур игътибар бирергә тырышам. Халык традицияләре, бәйрәмнәр, көнкүреш йолалары белән бәйле булган һәртөрле ырымнар, ырым сүзләре, рифмалашкан теләк-әйтемнәр, җырлар, такмаклар, ритуал-диалог формасындагы сөйләшүләр – гомумән, фольклорның кече жанрларына кертеп карала торган рухи байлыклар йола канвасы эчендә,ербөтен итеп бирелделәр. Әлеге материаллар халыкның борынгыдан килгән мифологик күзаллавын чагылдыру ягыннан бик әһәмиятле һәм аларны инде югалып, бетеп бара торган жанр, дип әйтергә мөмкин.

Хәзерге вакытта безнең татар халкы да, илебездәге башка бик күп халыклар кебек үк, үзенә күрә бер дулкынлану һәм үткәннәрне сагыну чоры кичерә. Халкыбызның теленә һәм рухи мәдәниятенә галимнәрнең генә түгел, барлык төр профессия кешеләренең дә игътибары бик нык артты. Бүгенге көнгә кадәр килеп җиткән рухи хәзинәләребезне саклап калу, онытыла башлаган гореф-гадәт, йолаларыбызны һәм аларга караган сүзләрне кире кайтару халыкның үзендә булган байлыкны тулысынча файдаланган очракта гына мөмкин эш булып кала.

Әдәбият

Баязитова Ф.С. Говоры татар-кряшен в сравнительном освещении. М.: Наука, 1986. 248 с.;

Баязитова Ф.С. Керәшеннәр. тел үзенчәлекләре һәм йола иҗаты. Казан, 1997. 248 с.

Баруди Г. Белмәгән тел белән дога мөмкинме? // Әд-дин вә әл-әдәп. Казан. 1914. № 1; Хөтбә – халык аңлый торган телдә булырга тиеш // Әд-дин вә әл-әдәп. Казан. 1914. № 1.

Виноградова Л.Н. Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян. Генезис и типология колядования. М.: Наука, 1982.

Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Зимние праздники. М., 1973; Весенние праздники. М. 1977; Исторические корни и развитие обычаев. М., 1983.

Мухаметшина А.В. Ислам в Среднем Поволжье: общее и особенное. Казань, 2014.

Пропп В.Я. Русские аграрные праздники. М., 1963.

Соколова В.К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов. М., 1979; Заклинания и приговоры в календарных обрядах // Обряды и обрядовый фольклор. М., Наука, 1982. С. 11–25.

Толстой Н.И. Язык и народная культура: очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. М.: Индрик, 1995. 512 с.

Уразманова Р.К. Обряды и праздники татар Поволжья и Урала. Годовой цикл. XIX – нач. XX вв. Историко-этнографический атлас татарского народа. Казань: Дом печати, 2001. 196 с.

Баязитова Флера Сәет кызы,
филология фәннәре докторы, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының гомуми лингвистика бүлеге өлкән фәнни хезмәткәре